

MARIAN SURDACKI

STOSUNKI WYZNANIOWE W DIECEZJI KRAKOWSKIEJ
W POŁOWIE XVIII WIEKU NA PODSTAWIE
WIZYTACJI I TABEL BISKUPA A. S. ZAŁUSKIEGO

WSTĘP

Jednym z dwu podstawowych wykorzystanych w artykule źródeł były akta *Wizytacji kościelnych diecezji krakowskiej z lat 1747—1749*, sporządzone z inicjatywy biskupa Andrzeja Stanisława Kostki Załuskiego. Zachowane dla 35 dekanatów akta zgrupowane w 20 księgach znajdują się obecnie w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej AKMKr)¹. Ponadto akta dwóch dekanatów (Parczew i Chodel) przechowywane są w Archiwum Diecezjalnym w Lublinie (dalej ADL)².

Drugim podstawowym źródłem były powstałe w latach 1747—1749 *Tabele Załuskiego (Tabele eorum super quibus in visitatione inquirendum est)*, które ze względu na większą kompletność posiadają dla badanego problemu jeszcze wyższą wartość od akt wizytacji kanonicznych. *Tabele* te były przez długi czas nieznane. Dopiero w 1965 r. S. Litak opublikował o nich komunikat³. Znajdują się one, podobnie

¹ Bardzo długie tytuły poszczególnych ksiąg akt wizytacji sporządzone są przy pomocy różnorodnych formuł. Z tego względu konieczne jest podanie sygnatur ksiąg, pod którymi znajdują się one w AKMKr: AV Cap. 67 (dekanaty Proszowice i Witów); AV 29 (Skala); AV 30 (Nowa Góra i Bytom); AV 31 (Jędrzejów i Książ); AV 32 (Wolbrom i Lelów); AV 33 (Dobczyce i Lipnica); AV 34 (Żywiec); AV 35 (Oświęcim i Zator); AV 36 (Skawina); AV 37 (Bodzentyn, Kunów), AV 38 (Radom); AV 39 (Sokolina, Kije); AV 40 (Wieliczka); AV 41 (Łuków); AV 42 (Rudnik, Miechocin); AV 43 (Kazimierz, Solec); AV 44 (Zwolen, Steżycza); AV 45 (Urzędów, Opatów, Zawichost); AV 46 (Połaniec, Koprzywnica); AV 47 (Tarnów, Wojnicz).

² ADL: *Status Ecclesiarum Decanatus Parczoviensis et Chodeliensis Anno Domini Millesimo Septingentesimo Quadragesimo Octava* (sygn. A 103).

³ S. Litak, *Tabelae eorum super quibus in visitatione inquirendum est w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie*. „Sprawozdania z czynności wydawniczej i posiedzeń naukowych TN KUL” 15: 1967 s. 129—130. Na temat *Tabel* zob. też: S. Litak, *Struktura i funkcje parafii w Polsce*. W: *Kościół w Polsce*. Red. J. Kłoczowski. T. II Wieki XVI—XVIII. Kraków 1970 s. 267—272; B. Kumor.

jak akta wizytacji, w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie⁴.

Ze względu na pewne braki i luki *Wizytacji i Tabel* duże znaczenie dla badanego problemu posiada również *Spis ludności diecezji krakowskiej z roku 1787*, dokonany z rozporządzenia prymasa księcia Michała Jerzego Poniatowskiego. Obejmuje on diecezję w granicach po pierwszym rozbiórce Polski, brak zaś w spisie informacji o terenach zajętych przez Austrię w 1772 r. Oryginał *Spisu* znajduje się także w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie⁵.

Jako źródło pomocnicze wykorzystano ponadto *Liczbę głów żydowskich w Koronie z Taryfy z roku 1765*⁶. Posługiwano się też sporadycznie spisem parafii części austriackiej diecezji krakowskiej z 1776 r.⁷, jak również wizytacjami kościołów unickich z XVIII wieku⁸.

Wartość informacji demograficznych zawartych w *Wizytacjach*⁹

Nieznane źródła do statystyki ludności diecezji krakowskiej w XVIII w. „Przeźłość Demograficzna Polski” (dalej P.D.P.) 4: 1971 s. 21—59.

⁴ Karty *Tabel* w obrębie ksiąg nie są numerowane. Księgi posiadają sygnaturę od 1 do 12. Wobec tego przyjęto zasadę nieodwoływania się do *Tabel* w przypisach, a tam gdzie zaszła potrzeba podawano nazwy dekanatów.

⁵ W artykule nie wykorzystano oryginału. Posłużono się jego publikacją dokonaną przez J. Kleczyńskiego, która nie jest jednak wiernym jego przedrukiem (w badaniach posłużono się materiałem skorygowanym przez Kleczyńskiego). Zob.: J. Kleczyński: *Spis ludności diecezji krakowskiej z r. 1787*. „Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności” (dalej AKHAU) 7: 1894 s. 269—478. Dodatkowe informacje o spisie patrz: J. Kleczyński. *Spisy ludności w Rzeczypospolitej Polskiej*. „Rozprawy Wydz. Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” 5: 1894 seria 2 s. 33—61; T. Ladenberger. *Rozmieszczenie ludności diecezji krakowskiej w 1787 roku*, W: *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878—1928*. Lwów 1929 s. 337—351 i mapa.

⁶ *Liczba głów żydowskich w Koronie z taryf 1765 roku*. Wyd. J. Kleczyński i F. Kluczycki. AKHAU 8: 1898 s. 338—407. Spis ten opracował częściowo dla woj. krakowskiego A. Czuczynski (*Spis Żydów województwa krakowskiego w 1765 r.* AKHAU 8: 1898 s. 408—427). Na temat spisu patrz także: R. Mahler. *Żydzi w dawnej Polsce w świetle liczb. Struktura demograficzna i społeczno-ekonomiczna Żydów w Koronie w XVIII wieku*. PDP 1: 1967 s. 131—180; A. Eisenbach. *Żydzi w dawnej Polsce w świetle liczb*. „Kwartalnik Historyczny” 66: 1959 nr 2 s. 511—520.

⁷ *Descriptio parochialium et beneficiorum in diocesi Cracoviensi parte civiliana cinscriptum cum circum status in tabella normali ab septembris anni elapsi peracta specificatis facta anno Domini 1776*. Spis ten znajduje się w AKMKr. W artykule posłużono się wyciągiem danych demograficznych z tego spisu zawartych we wspomnianej pracy B. Kumora.

⁸ Dane przyjęto za: S. Jop. *Rozmiary jednostek administracji państwowej oraz gmin wyznaniowych (parafie rzymsko-katolickie i greko-katolickie, kahaty) na terenie woj. lubelskiego w ostatniej ćwierci XVIII w.* „Rocznik Lubelski” 16: 1972 s. 105—111. Tam też informacje o wymienionych wizytacjach.

⁹ Charakterystykę akt wizytacji, jako źródła historycznego i ocenę ich przy

i Tabelach Załuskiego jest bezcenna w badaniach nad stosunkami wyznaniowymi. Dzięki nim można uzyskać przybliżone dane na temat liczebności poszczególnych grup wyznaniowych. Źródła te powstały kiedy nie prowadzono jeszcze statystyk państwowych, i dlatego jedynie one niosą tak bogate informacje, porównywalne w skali całej diecezji. Jednakże wartość informacji przekazywanych przez te źródła maleje w wyniku ich niekompletności. Zadaniem tego artykułu będzie więc uzupełnienie przy pomocy różnych szacunków luk w przekazach demograficznych i ustalenie liczebności poszczególnych wyznań: rzymsko-katolików, żydów, protestantów i greko-katolików. W pracy wykorzystano metodę statystyczno-demograficzną, której wybór został podyktowany celem badawczym artykułu i charakterem wykorzystanych źródeł.

W dotychczasowej historiografii problem liczebności wyznań i ich terytorialnego rozmieszczenia w dawnej Rzeczypospolitej nie był w zasadzie poruszany. Pierwszą próbę w tym kierunku podjął w 1967 r. J. Janczak, który na podstawie stosunkowo dokładnych spisów ludnościowych, uwzględniających strukturę wyznaniową, omówił i przedstawił kartograficznie rozmieszczenie wyznań na Śląsku w początkach XIX wieku¹⁰. Dla diecezji płockiej zagadnienie stosunków wyznaniowych opracował na podstawie *Spisu Poniatowskiego* z 1776 r. S. Litak¹¹

datności do różnego typu badań historycznych zawierają prace: S. Litak. *Akta wizytacyjne parafii z XVI—XVIII w. jako źródło historyczne*. „Zeszyty Naukowe KUL” (dalej ZN KUL) 5: 1962 nr 3 s. 41—58; Tenże. *W sprawie publikacji i rejestracji akt wizytacyjnych kościołów i parafii*. „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej ABMK) 14: 1967 s. 133—149; B. Kumor. *Przedzobiorowe wizytacje kościelne jako źródło demograficzne*. PDP 2: 1969 s. 3—29; S. Litak. *Struktura* s. 267—272. Zob. też: J. Szymański. *Z dziejów wizytacji archidiakońskich*. „Roczniki Humanistyczne” 18: 1959 z. 2 s. 273—274; S. Librowski. *Wizytacje diecezji włocławskiej*. Cz. 1: *Wizytacje diecezji kujawsko-pomorskiej*. T. 1. *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*. Z. 1. *Wstęp ogólny do wizytacji*. ABMK 8: 1964 s. 5—186; S.K. Olczak. *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII—XVIII wieku (w świetle wizytacji kościelnych)*. Lublin 1978 s. 21—23. W ostatnich latach na akta wizytacji dużą uwagę zwrócili także historycy krajów Europy Zachodniej. Zob.: *Die Visitation im Dienste der kirchlichen Reform*. 2. Aufl. Münster 1977. Wyd. H. Molitor i E.W. Zeden; *Repertoire des Visites pastorales de la France, premiere serie anciens dioceses* (Jusguen 1790). 1 Agde-Bourges. Paris 1976. Wyd. D. Julia; M. Venard. We Włoszech istnieje specjalne wydawnictwo zajmujące się m.in. publikacją akt wizytacji kościelnych. Zob.: katalog *Edizioni di Storia e Letteratura*. Luglio 1980. Roma. Via Lancellotti 18 s. 31—36. Zob. np.: *Le visite pastorali di Iacopo Monico nella diocesi di Venezia (1829—1845)*, a cura di B. Bertoli e S. Tramontin. Roma 1976. Edizioni di Storia e Letteratura.

¹⁰ J. Janczak. *Rozmieszczenie wyznań na Śląsku w pierwszej połowie XIX wieku*. PDP 1: 1967 s. 17—32.

¹¹ S. Litak. *Parafie i ludność diecezji płockiej w drugiej połowie XVIII w.* W: *Studia Płockie*. T. III. Płock 1975 s. 227—245

Ostatnio zaś powstała nowa praca odtwarzająca liczebność i rozmieszczenie wyznań w wielkopolskiej części diecezji poznańskiej¹². Jeśli chodzi o Małopolskę, która pokrywała się prawie w XVIII w. z diecezją krakowską, to podobnych tematów jak dotąd nie podejmowano. Wyjątek stanowi tu bardzo cenny, choć ograniczony jedynie do terenu województwa lubelskiego, artykuł S. Jopa¹³. Koncentruje się on jednak przede wszystkim na rozmieszczeniu i rozmiarach jednostek administracyjnych mniejszości wyznaniowych. Brak jest w nim natomiast dokładnej analizy procentowego udziału poszczególnych wyznań w ogólnym zaludnieniu, nie mówiąc już o kartograficznym ujęciu tego problemu. Ten sam autor dał ponadto sondażowy przyczynek na temat stosunków religijnych w parafii Ostrów Lubelski¹⁴. Widać więc, że badania nad rozmieszczeniem wyznań w diecezji krakowskiej, podobnie jak i w całej Rzeczypospolitej, wychodzą zaledwie z początkowego stadium.

O liczebności grup wyznaniowych w dawnej Polsce nie można nic dokładniejszego powiedzieć. Wyjątek stanowi tu ludność żydowska, której liczbę można w pewnym stopniu odtworzyć na podstawie *Liczyb głów... z 1765 r. Geneza i historia Żydów w Polsce* zajmują się szczególnie opracowania M. Bałabana, I. Schipper, M. Schorra i E. Ringelbluma, a także stanowiąca nową próbę oświetlenia tego problemu praca A. Arczyńskiego i M. Balcerzaka¹⁵. Sytuację prawno-gospodarczą oraz ustrój i organizację wewnętrzną wyznawców religii Mojżeszowej nawiązują najdokładniej wymienieni już historycy żydowscy, M. Schorr i I. Schipper, a w pewnym sensie także W. Smoleński¹⁶. Jednakże roz-

¹² J. Lewicki. *Stosunki wyznaniowe w wielkopolskiej części diecezji poznańskiej w drugiej połowie XVIII wieku*. Lublin 1979. (Jest to praca magisterska, obecnie złożona do druku; maszynopis w Archiwum KUL).

¹³ Jop, jw.

¹⁴ Tenże. *Ludność na terenie parafii Ostrów Lubelski w ostatniej ćwierci XVIII wieku*. PDP 6: 1974 s. 52—83.

¹⁵ M. Bałaban. *Kiedy i skąd przybyli Żydzi do Polski*. Warszawa 1931; E. Ringelblum. *Dzieje zewnętrzne Żydów w dawnej Rzeczypospolitej*. W: *Żydzi w Polsce Odrodzonej. Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna*. Red. I. Schipper, A. Tartakower i A. Hafftko, Warszawa (bd) s. 37—81; I. Schipper. *Rozwój ludności żydowskiej na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*. W: *Żydzi w Polsce Odrodzonej* s. 33—35; Tenże. *Studia nad stosunkami gospodarczymi Żydów w Polsce podczas średniowiecza*. Lwów 1911; M. Schorr. *Historia Żydów w Polsce*. Kraków 1910; A. Arczyński, M. Balcerzak. *Kryptonim Żegota. Z dziejów pomocy Żydom w Polsce 1939—1945*. Warszawa 1979.

¹⁶ I. Schipper. *Wewnętrzna organizacja Żydów w dawnej Rzeczypospolitej*. W: *Żydzi w Polsce Odrodzonej* s. 81—112; M. Schorr. *Organizacja wewnętrzna Żydów w Polsce (od najdawniejszych czasów do 1772 r.)*. Lwów 1899; Tenże. *Stanowisko prawne i ustrój wewnętrzny Żydów w Polsce*. „Almanach gmin żydowskich w Polsce”. T. I. Warszawa 1939; W. Smoleński. *Stan i sprawa Żydów w Polsce w wieku XVIII*. Warszawa 1876.

prawy wszystkich wymienionych historyków, oprócz Mahlera i Eisenbacha¹⁷, są nadmiernie schematyczne i mało precyzyjne, nie są też oparte na wnikliwych badaniach źródłowych. Z najnowszych prac bardzo ważne są pozycje W. Cwika i T. Opasa traktujące o położeniu prawno-gospodarczym Żydów w miastach królewskich i szlacheckich Lubelszczyzny¹⁸. Na uwagę zasługuje też szkic Z. Sułowskiego zajmujący się historią, dynamiką rozwojową i mobilnością terytorialną ludności żydowskiej¹⁹.

Inna grupa prac zajmuje się zagadnieniem historycznego ukształtowania się stosunków wyznaniowych w okresie reformacji w Małopolsce zwłaszcza w odniesieniu do ludności protestanckiej. Jak dotąd brak jest syntetycznego opracowania dotyczącego liczebności ewangelików podczas rozwoju i zaniku reformacji. Istniejące szacunki są bardzo ogólne i mało precyzyjne, często z sobą sprzeczne. Nie ma też dokładnego wykazu sieci zborowej w XVI—XVIII w. Dysponujemy jedynie cennym wprawdzie, ale przestarzałym kompendium opracowanym przed kilkudziesięciu laty przez H. Merczynga²⁰. Duże znaczenie mają artykuły traktujące szczegółowo o rozwoju protestantyzmu w poszczególnych regionach Małopolski²¹. W przeciwieństwie do licznych opracowań ogólnych, podawane są w nich nowe informacje faktograficzne. Duży dorobek historiograficzny poświęcony dziejom reformacji w Polsce był już wielokrotnie charakteryzowany zarówno w okresie przedwojennym, jak i powojennym, w różnych ujęciach²². Warto jedynie zaznaczyć, że

¹⁷ Zob. przyp. 6.

¹⁸ W. Cwik. *Ludność żydowska w miastach królewskich Lubelszczyzny w II połowie XVIII w.* „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” (dalej BŻIH) 59: 1966 s. 29—63; T. Opas. *Sytuacja ludności żydowskiej w miastach szlacheckich woj. lubelskiego w XVIII w.* BŻIH 67: 1968 s. 3—39.

¹⁹ Z. Sułowski. *Mechanizmy ekspansji demograficznej Żydów w miastach polskich XVI—XVIII w.* ZN KUL 17: 1974 nr 3 s. 94—110.

²⁰ H. Merczyng. *Zbory i senatorowie protestancy w dawnej Polsce. Przyczynek do dziejów terytorialnego i chronologicznego rozwoju i upadku reformacji w Rzeczypospolitej.* Jako dodatek w: W. Krasieński. *Zarys dziejów powstania i upadku reformacji w Polsce.* T. 2. Cz. 2. Warszawa 1905 s. 127—162.

²¹ J. Bańka. *Dekanat pszczyński w czasie reformacji protestanckiej i odrodzenia katolickiego na tle stosunków kościelnych Śląska.* Chorzów 1937; M. Gotkiewicz. *Reformacja i kontrreformacja na Spiszu.* „Nasza Przeszłość” 7: 1958 s. 73—93; A. Kossowski. *Protestantyzm w Lublinie i na Lubelszczyźnie XVI—XVIII w.* Lublin 1939; W. Urban. *Reformacja mieszczańska w dawnym powiecie bieckim.* „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” (dalej ORwP) 6: 1961 s. 139—175; tenże. *Reformacja wśród chłopów w Oświęcimskim.* ORwP 2: 1957 s. 151—175; L. Zalewski. *Do dziejów reformacji w Lublinie.* „Reformacja w Polsce” (dalej Rwp) 11: 1948—1952 s. 56—61; tenże. *Ze stosunków wyznaniowych w Lubelskim.* Na podstawie notatek z Archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie. Lublin 1931.

²² A. Brückner. *O różnowierstwie polskim słów kilka.* Rwp 1: 1921 s. 1—14;

największą wartość dla Małopolski posiadają prace: H. Barycza, M. Wajsbłuma, W. Urbana oraz klasyczne dzieło J. Łukaszczyka²³.

Podstawowym źródłem informacji o unitach jest nadal praca E. Likowskiego *Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku* (Warszawa 1906) oraz syntetyczne opracowanie L. Bienkowskiego *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce* zawarte w wymienionej pracy zbiorowej pod red. J. Kłoczowskiego *Kościół w Polsce* (s. 781—1050).

LICZBA KATOLIKÓW

Akta *Wizytacji i Tabele Załuskiego* w przypadku katolików oprócz liczby przystępujących do komunii wielkanocnej zamieszczają także liczby dorosłych i dzieci z uwzględnieniem podziału na płeć. Nie podają natomiast ogólnej liczby parafian.

Liczbę osób przystępujących do sakramentów wielkanocnych podano dla 808 parafii, na 835 będących przedmiotem badań²⁴. Zdecydowanie

K. Górski. W poszukiwaniu syntezy reformacji w Polsce. RWP 6: 1934 s. 122—128; L. Hajdukiewicz. *Przegląd badań nad dziejami reformacji i kontrreformacji w Polsce w latach 1939—1952*. ROwP 12: 1953—1955 s. 150—214; O. Bartel. *Reformacja w Polsce — stan badań i postulaty*. W: *Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia urodzin ks. prof. dr J. Szerudy*. Warszawa 1959 s. 7—18; M. Kossman. *Reformacja i kontrreformacja*. W: *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*. Poznań 1974; Ł. Kurdybacha. *Historia reformacji w Polsce. Stan badań i postulaty*. RWP 11: 1948—1952 s. 5—36; J. Tazbir. *Powojenne badania nad tolerancją religijną w Polsce*. „Przegląd Historyczny” 60: 1969 z. 3 s. 554—561.

²³ H. Barycz. *U kolebki małopolskiego ruchu reformacyjnego*. ORWP 1: 1956 s. 9—32; M. Wajsbłum. *Ex registro arianisimi. Szkice z dziejów upadku protestantyzmu w Małopolsce*. Kraków 1937—1948; W. Urban. *Chłopi wobec reformacji w Małopolsce w drugiej połowie XVI wieku*. Kraków 1959; J. Łukaszczyk. *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w dawnej Małej Polsce*; Poznań 1953.

²⁴ Ustalenia liczby parafii dokonano w oparciu o pracę S. Litaka *Struktura terytorialna kościoła łacińskiego w Polsce w 1772 r.* Lublin 1980. (W ustaleniach trzymano się ściśle przekroju czasowego 1747—1749). Podana liczba nie uwzględnia parafii dekanatów: Mielec i Pilzno oraz dwu dekanatów miejskich krakowskich. Dla dekanatów Pilzno i Mielec próbowano wykorzystać akta z lat 1721, 1731, 1765. Jednak wszystkie te wizytacje podają jedynie liczby zdolnych do spowiedzi wielkanocnej, nie uwzględniają zaś dysydentów. Podobne dane występują w spisie *Descriptio...*, z tą tylko różnicą, że podano w nim nie liczby komunikujących, lecz ogólną liczbę katolików. Pominięto też dwa dekanaty krakowskie, gdyż źródła z lat 1747—1749 nie wymieniają statystyki mniejszości wyznaniowych, a i zawarte w nich liczby katolików są bardzo niekompletne. Liczba 835 nie obejmuje też parafii filjalnych, z których dane dołączono do parafii macierzystych. Wśród 27 parafii, które nie mają jakichkolwiek informacji znajduje się 11 kolegiat: Bobowa,

gorzej przedstawia się sprawa z rejestracją dorosłych i dzieci. Tylko w 390 parafiach wpisano ich liczby (stanowi to 48^{0/0}), a w 22 innych podane są informacje tylko o dzieciach lub tylko o dorosłych. Kompletne dane o komunikujących, dorosłych i dzieciach podano jedynie w 15 dekanatach ²⁵.

Wykorzystanie liczb ludności zawartych w *Wizytacjach* i *Tabelach* połączone jest z bardzo licznymi trudnościami. Nie ulega jednak wątpliwości, że najbardziej wiarygodną z wielu względów, ze wszystkich informacji o katolikach, jest liczba osób przystępujących do sakramentów wielkanocnych. B. Kumor twierdzi, że dane liczbowe odnoszące się do ludności podawane były na podstawie „różnych akt tzw. statystyki kościelnej”, której prowadzenie nakazywały uchwały soboru trydenckiego ²⁶. Duszpasterze mieli więc za pomocą specjalnych ksiąg „status animarum” prowadzić dokładną statystykę parafian z wyszczególnieniem dokładnej liczby osób ochrzczonych, zaślubionych, zmarłych i wyświadanych na Wielkanoc, z rozróżnieniem płci i wieku ²⁷. Uchwały i zarządzenia biskupie nie zawsze były jednak przestrzegane. Zdarzały się dość częste zaniedbania w prowadzeniu tych ksiąg. Świadczą o tym między innymi *Tabele* Załuskiego, z których wynika, że w wielu dekanatach diecezji krakowskiej ewidencja nie była prowadzona ²⁸. Nie wykluczone jest natomiast, że tam, gdzie księgi te prowadzono, były one podstawą przekazywanych przez proboszczów wizytatorowi informacji, w tym także liczby komunikujących ²⁹. Liczby osób wypełniających sakramenty wielkanocne mogły też być podawane na podstawie księgi komunikujących („libri communicantium”), które także nakazywał pro-

Kielce, Lublin, Nowy Sącz, Opatów, Pilica, Sandomierz, Skalbmierz, Tarnów, Wiślica, Wojnicz: 7 parafii wymienione w źródłach, ale nie posiadające danych o ludności: Górzno (d. Stężycza), Ilża (d. Kunów), Miechów (d. Książ), Piotrawin (d. Chodel), Pisarzowice (d. Oświęcim), Podoliniec (d. Spisz), Targoszyce (d. Bytom) oraz 9 parafii istniejące w latach 1747—1749, ale nie uwzględnionych przez źródła: Bochnia (d. Lipnica), Cisów (d. Bodzentyn), Droginia (d. Dobczyce), Fajslawice (d. Chodel), Otfinów (d. Opatowiec), Pisarzowa (d. Nowy Sącz), Sławków (d. Nowa Góra), Stary Sącz (d. Nowy Sącz), Strzyżów (d. Strzyżów).

²⁵ Kazimierz, Koprzywnica, Lelów, Łuków, Miechocin, Nowa Góra, Opatowiec, Pacanów, Parczew, Połaniec, Skała, Sokolina, Solec, Wieliczka, Wolbrom.

²⁶ Kumor. *Przedrozbiorowe* s. 13.

²⁷ Tamże s. 28, tenże. *Księgi status animarum w diecezjach polskich (do roku 1918)*. PDP 1: 1967 s. 96; zob. też I. Gieysztorowa. *Wstęp do demografii staropolskiej*. Warszawa 1976 s. 123—124.

²⁸ Gieysztorowa, jw. s. 124.

²⁹ Kumor. *Przedrozbiorowe* s. 27; tenże. *Nieznane* s. 28. Zob. też J. Janiczak. *Ludność powiatu szadkowskiego w okresie sejmku czteroletniego*. PDP 8: 1975 s. 17.

wadzić sobór trydencki³⁰. Źródłem informacji plebanów przy podawaniu danych odnośnie do komunikujących mogła być ponadto liczba rozdanych wiernym kartek wielkanocnych i liczba rozdanych na Wielkanoc komunikantów³¹. Jeżeli więc w *Tabelach* i protokołach wizytacyjnych zamieszczano dane na podstawie powyższych przekazów, to można przyjąć, że liczby osób, które odprawiły spowiedź wielkanocną w dużym stopniu odpowiadają rzeczywistej liczbie zobowiązanych do tego katolików³². Potwierdzeniem tego mogą być zamieszczone w źródłach adnotacje, że wszyscy parafianie wypełnili powyższe praktyki religijne³³. Wzmianki o osobach zaniedbujących spowiedź wielkanocną są tak nieliczne, że nie mają statystycznego znaczenia.

Statystyka komunikujących nie obejmuje jednak wszystkich katolików, gdyż nie uwzględnia dzieci poniżej 7 roku życia, a więc tych, które nie mogły jeszcze przystąpić do komunii. Chcąc więc ustalić całkowitą liczbę ludności katolickiej należało do wymienionych w źródłach liczb „Paschantes” doliczyć dzieci nie przystępujące do komunii. Mechaniczna synteza wymienionych w źródłach liczb komunikujących i dzieci była jednak z wielu względów niemożliwa. Najpoważniejszą przeszkodą, która całkowicie wykluczała możliwość zastosowania takiej syntezy było to, że aż w 445 parafiach liczby dzieci nie zostały w ogóle odnotowane. Natomiast w pozostałych parafiach statystyka dzieci niekomunikujących była w dużym stopniu niepełna i zaniżona³⁴. W tej sytuacji zawarte w źródłach liczby dzieci nie mogły być podstawą do ustalania ogólnej liczebności ludności katolickiej. Bazą, na której oparły się wszelkie szacunki była więc liczba komunikujących. Powszechnie przyjmuje się, że procentowy udział wyspowiadanych w stosunku do

³⁰ Gieysztorowa, jw. s. 143; Kumor. *Nieznane* s. 28; tenże. *Przedrobiorowe* s. 27.

³¹ Kumor. *Nieznane* s. 28. Zob. też Litak. *Akta wizytacyjne* s. 48.

³² Por. Janczak. *Ludność* s. 17.

³³ Potwierdzeniem tego mogą być zamieszczone w protokołach adnotacje, że wszyscy parafianie wypełnili powyższe praktyki religijne. Tak więc F. Borowski, który wizytował dekanat Wieliczkę, stosując wszędzie jednakową formułę, stwierdza ów fakt następująco: „In omnibus Villis numerata sunt Persone ad Confessionem Paschalem 100, et omnes confessi” (p. Podstolice — AKMKr, AV. 40, s. 129). Podobnie A. Domański wizytujący dekanaty Bodzentyn i Kunów: „Animae reperuntur in Parochia 450 omnes Confessionem Paschalem” (p. Tumlin, d. Bodzentyn — AKMKr, AV. 37, s. 102). Podobne adnotacje spotyka się, choć już z mniejszą konsekwencją i w innych dekanatach.

³⁴ O tym, że spisy kościelne z XVIII w. nie obejmują wszystkich dzieci poniżej 7 lat pisze m.in. I. Gieysztorowa w artykule *Badania nad historią zaludnienia Polski* („Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” (dalej KHKM) 11: 1963 nr 3—4 s. 548).

ogółu parafian wynosił około 75^{0/0}³⁵. Wynika z tego, że dzieci w wieku przedkomunijnym stanowiły około 25^{0/0} wszystkich wiernych³⁶. Współczynnik ten można zweryfikować poprzez porównanie z podanymi w źródłach liczbami dorosłych i dzieci. Ich statystyka jednak, ze względu na dużą różnorodność konkskrypcji, nastroczała wiele wątpliwości.

Porównanie sposobu odnotowywania ludności katolickiej w *Wizytacjach* i *Tabelach* Załuskiego wykazało występowanie pięciu podstawowych form rejestracji dzieci i dorosłych. Oto one:

1. Liczba osób przystępujących do komunii wielkanocnej równa się liczbie osób dorosłych. Przypadek ten występuje w 129 parafiach (33^{0/0})³⁷. Wynika z tego, że wymienione w źródłach osoby dorosłe to te, które przystępują już do komunii, a więc powyżej 7 lat. Natomiast podane dzieci są dziećmi poniżej tego wieku, a więc nie mogły jeszcze wypełniać sakramentów wielkanocnych.
2. Liczba komunikujących jest większa od liczby dorosłych, ale mniejsza od sumy dzieci i dorosłych. Zapisy takie występują w 122 parafiach (31^{0/0})³⁸. Prawdopodobnie wśród wymienionych dzieci znajdują się także dzieci starsze, przystępujące już do komunii. Te ostatnie wraz z podanymi w źródłach dorosłymi składają się na wymienioną liczbę komunikujących, lub też, co jest mniej prawdopodobne, dzieci podane w źródłach są dziećmi jeszcze nie komunikującymi. Wobec tego nie podane są dzieci starsze, które wraz z dorosłymi stanowiłyby liczbę osób przystępujących do sakramentu eucharystii.
3. Liczba komunikujących jest większa od sumy liczb dzieci i dorosłych. Przypadek ten stwierdzono 62 razy (16^{0/0})³⁹. Zachodzi tutaj możliwość, jak w przykładzie 2 (w drugiej możliwości).
4. Liczba komunikujących jest sumą liczb dorosłych i dzieci. Tego typu konkskrypcje stwierdzono w 39 parafiach (10^{0/0})⁴⁰. Znaczący to, że wymienione są tylko dzieci starsze (które już komunikują), nie podano zaś dzieci młodszych, które ze względu na wiek nie przystępowały jeszcze do sakramentu eucharystii.
5. Liczba komunikujących jest mniejsza od liczby dorosłych, a więc tym samym od sumy liczb dzieci i dorosłych. Ten przypadek występuje w 38 parafiach (ok. 10^{0/0})⁴¹. Wobec tego wśród dorosłych muszą być także dzieci niekomunikujące.

³⁵ Jop. *Ludność na terenie* s. 14; Gieysztorowa. *Wstęp* s. 144.

³⁶ Tamże.

³⁷ Np. parafia Żyżyn, d. Kazimierz (liczba komunikujących — 800, liczba dorosłych — 800, liczba dzieci — 261).

³⁸ Np. parafia Jaroszyn, d. Kazimierz (odpowiednio: 1091, 821, 627).

³⁹ Np. parafia Radzyń, d. Łuków (2750, 1577, 990).

⁴⁰ Np. parafia Chłina, d. Wolbrom (500, 350, 150).

⁴¹ Np. parafia Markuszów, d. Kazimierz (883, 916, 303).

Powyższe, czysto teoretyczne rozważania mają sens tylko przy założeniu, że podane przez plebanów liczby komunikujących odpowiadają rzeczywistości, co — jak już stwierdzono — jest bardzo prawdopodobne. Wielka niejednorodność w klasyfikowaniu dzieci polega także na tym, że spośród dekanatów, których statystyki zamieszczono, tylko w dekanatach Połaniec, Koprzywnica, Lelów, Opatowiec i Strzyżów klasyfikacja dzieci przebiegała według wszystkich pięciu wymienionych możliwości. W celu więc ustalenia faktycznej liczby ludności w wieku przedkomunijnym należało w poszczególnych parafiach ujednoczyć treść liczbą rubryk dotyczących dzieci. Dopiero po dokonaniu tej czynności przebadano wszystkie parafie z pełnymi informacjami o katolikach. Ustalenia współczynników dla dzieci poniżej 7 lat dokonano jednak nie w skali parafii, ale w ramach poszczególnych dekanatów. Takie postępowanie zastosowano w celu uniknięcia wpływu liczb ekstremalnych i przypadkowych na wartość odsetka dzieci niekomunikujących, tak aby parafie o skrajnie małych⁴², jak też o skrajnie dużych⁴³ współczynnikach dzieci nie wpłynęły na współczynnik ogólny. Otrzymane w ten sposób wyniki potwierdzają, że przyjmowany w literaturze odsetek 25% dla dzieci w wieku przedkomunijnym jest prawdopodobny. W dekanatach, w których rejestracja dzieci była dokładna, wynosił on: w Wieliczce 25,52; Nowej Górze i Tarnowie 24,37; Żywcu 24,06; Połaniecu 23,72. W kilku innych dekanatach wyniki zbliżone są do 20%⁴⁴. Bardzo odosobnionym przypadkiem jest dekanat Solec, w którym odsetek dzieci zdecydowanie przewyższa granicę 25% (29,06). Tak duży odsetek dzieci niekomunikujących potwierdza opinię, że wiek 7 lat stanowił dolną granicę sposobności do komunii, w praktyce zapewne często przesuwaną w górę⁴⁵. Zastrzec należy się, że odsetek współzależny jest od prawdziwości informacji podanych przez proboszcza. Potwierdzeniem tego było zarządzenie prymasa Poniatowskiego z 1780 r., w którym wymagano odrębnej ewidencji dzieci „od roku, aż do siódmego, a najdalej do dziewiątego, czyli do czasu pierwszej komunii”⁴⁶. Zdarzało się nawet, że

⁴² Po ujednoczeniu rubryk dzieci i dorosłych, np. w parafii Żarki (d. Lelów) współczynnik dzieci niekomunikujących wynosi 2,48% (źródła podają 1218 osób przystępujących do komunii, 871 dorosłych i 378 dzieci. Wynika z tego, że wśród wymienionych dzieci znajduje się aż 247 dzieci komunikujących, wobec czego dzieci poniżej 7 lat byłoby tylko 31).

⁴³ Np. w parafii Bochothnica (d. Kazimierz) współczynnik ten wynosi 41,02%. Taki współczynnik otrzymano na drodze analogicznego rozumowania jak w przyp. 42.

⁴⁴ Proszowice — 22,51; Pacanów — 22,33; Skawina — 21,59; Stężycza — 21,23; Wolbrom — 21,15; Kije — 21,11; Kazimierz — 20,92.

⁴⁵ Gieysztorowa. *Wstęp* s. 118.

⁴⁶ Tamże.

dzieci dopiero w wieku jedenastu lat mogły przystąpić do tego sakramentu. Taka sytuacja miała miejsce w XVIII wieku w niektórych parafiach diecezji warmińskiej⁴⁷.

Przeciwko przyjęciu odsetka 25⁰/₀ może przemawiać to, że w niektórych dekanatach wskaźnik dzieci niekomunikujących, obliczony na podstawie *Wizytacji* i *Tabel* jest nieprawdopodobnie mały (Radom — 8,16, Wojnicz — 11,89, Rudnik — 12,94). Tak niskie współczynniki nie są jednak odbiciem rzeczywistej sytuacji, a wynikają raczej z tego, że większość dzieci nie została przez proboszczów ujęta w statystykach ludności⁴⁸. Generalnie należy stwierdzić, że protokoły wizytacyjne parafii, w których dokładnie wydzielono dzieci niekomunikujące do lat 7, wykazały, że stanowią one czwartą część ogólnej liczby wiernych. Wobec tego ustalając ogólną sumę katolików, do liczb komunikujących dodano 25⁰/₀ dzieci. Ustalone tą metodą liczby ludności katolickiej w parafiach odpowiadają zapewne w dużym stopniu rzeczywistej sytuacji.

W ustaleniu ogólnej sumy katolików trudność sprawiają jedynie parafie, dla których źródła nie przekazały żadnych informacji demograficznych. Wśród nich znajdowały się wszystkie istniejące na terenie diecezji, a zlokalizowane w większych miastach, kolegiaty. Wizytatorzy opuścili wszystkie parafie kolegiackie, ponieważ były one zastrzeżone wyłącznej kontroli samego ordynariusza. Kościoły te, ze względu na miejski charakter, odznaczały się większą niż pozostałe parafie liczbą wiernych. Z tego względu, przy szacowaniu ludności katolickiej w parafiach kolegiackich, nie można było posłużyć się przeciętną liczbą wiernych w pozostałych parafiach dekanatu, dla których zamieszczona była statystyka komunikujących. W wypadku kolegiat zaszła konieczność sięgnięcia do *Spisu Poniatowskiego*. *Spis* ten mógł być jednak pomocny tylko dla kolegiat, które po I rozbiórce pozostały w granicach Rzeczypospolitej (Kielce, Lublin, Opatów, Pilica, Sandomierz, Skalbmierz, Wiślica). *Spis* z 1787 r., oprócz statystyki wiernych w poszczególnych parafiach, zamieszcza też ogólne sumy ludności w ramach dekanatu. Dokonując szacunku liczebności katolików dla parafii kolegiackich obliczono najpierw procent, jaki stanowiła ludność katolicka kolegiaty w 1787 r. w stosunku do ogólnej liczby ludności w całym dekanacie. Ustalony współczynnik przyjęto za odpowiadający rzeczywistości także w połowie XVIII wieku⁴⁹. Takie postępowanie może budzić pewne zastrze-

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Zob. wyżej uwagi o pięciu formach klasyfikacji dzieci (przypadek IIb, III, IV).

⁴⁹ Oto przykład szacowania liczby katolików dla kolegiaty w Kielcach. W 1787 r. w dekanacie Bodzentyn było razem z ludnością parafii kolegiaty w Kielcach — 37 630 katolików, a ludność parafii kolegiackiej stanowiła 19,61⁰/₀ wszystkich ka-

zenia, gdyż zakłada, że przyrost naturalny w miastach, w których znajdowały się kolegiaty, był taki sam, jak w innych miejscowościach dekanatu. Mimo to wydaje się, że otrzymane tą metodą liczby katolików w parafiach kolegiackich nie mijają się w większym stopniu z prawdą.

O wiele bardziej skomplikowane sposoby szacunków zastosowano dla kolegiat w Bobowej, Nowym Sączu, Tarnowie i Wojniczu, a także dla dwu innych miast: Bochni i Strzyżowa. Miejscowości te zostały po pierwszym rozbiore Polski przyłączone do monarchii austriackiej, nie zostały więc objęte *Spisem* Poniatowskiego. W ich wypadku zaszła konieczność odwołania się do spisu austriackiej części diecezji krakowskiej z 1776 roku. Mając na uwadze tendencje wzrastania przyrostu naturalnego⁵⁰, nie można było jednak bez odpowiedniej weryfikacji przyjąć dla połowy XVIII wieku liczb katolików z okresu o 30 lat późniejszego. Należało więc w pierwszym rzędzie ustalić współczynnik przyrostu demograficznego, jaki nastąpił w ciągu tego okresu, a następnie zmniejszyć o jego wartość liczby ludności katolickiej zarejestrowane w spisie austriackim⁵¹. Skorygowane w ten sposób liczby z roku 1776 można było dopiero przyjąć jako prawdopodobne dla lat 1747—1749.

Ustaloną ostatecznie liczbę katolików w poszczególnych dekanatach diecezji krakowskiej w połowie XVIII wieku prezentuje tabela 1.

tolików dekanatu. Natomiast w 1748 r. liczba ludności katolickiej w dekanacie Bodzentyn, bez kolegiaty kieleckiej, wynosiła 17 720, co stanowiło 80,39% ogółu katolików w dekanacie (przy założeniu, że współczynnik katolików z r. 1787 dla kolegiaty obowiązuje także w 1787 r.). Dokonując odpowiednich działań matematycznych wyliczono, że w 1748 r. ludność parafii kolegiaty w Kielcach wynosiła 4323 katolików. Analogicznie postąpiono i w wypadku innych kolegiat (Lublin — doszac. 4371 katolików, Opatów — 2691, Sandomierz — 1285, Pilica — 1548, Skalbierz — 3099, Wiślica — 976).

⁵⁰ Por. Gieysztorowa. *Badania* s. 547.

⁵¹ Procedura ustalania liczby katolików dla wymienionych parafii wyglądała następująco: dla dowolnie wybranych 3 dekanatów (Łuków, Połaniec, Skała) obliczono ogólną sumę katolików w latach 1747—1749 i w r. 1787. Okazało się, że ludność katolicka w tych dekanatach wzrosła o 34% (w ciągu około 40 lat). Należy założyć, że w ciągu około 30 lat (1747—1749/1776) ludność wzrosła o 25,5% ($34\% \cdot \frac{3}{4} = 25,5\%$). Jeżeli więc w latach 1747—1749 stan ludności określić można jako 100%, to w roku 1776 jako 125,5%. A oto liczby ludności w latach 1747—1749 po skorygowaniu (w nawiasach liczby według *Spisu* z 1776): Bobowa — 1434 (1800), Wojnicz — 3187 (4000), Nowy Sącz — 2415 (3031), Tarnów — 2401 (3013), Strzyżów — 239 (300), Bochnia — 2072 (2600).

Tab. 1. Liczba katolików w diecezji krakowskiej w latach 1747—1749

Archidia- konaty i dekanaty	Liczba parafii			Liczba katolików wg źródła			Liczba dzieci (dane szacun- kowe)	Ogółem (7+8)
	ra- zem	z li- czbą dzieci	bez li- czy dzieci	komuni- kujący	dzieci	razem		
Dziekania kielecka								
Radom	14	2	12	10448	155	10603	3328	13931
Stężycza	17	10	7	13199	1974	15173	2420	17599
Zwoleń	16	9	7	11034	1088	12122	2590	14712
Razem	47	21	26	34681	3217	37898	8344	46242
Prepozytura kielecka								
Bodzentyn	22	—	22	16532	—	16532	5511	22043
Kunów	16	—	16	9642	—	9642	3214	12856
Razem	38	—	38	26174	—	26174	8725	34899
Archidiako- nat kra- kowski								
Bytom	33	10	23	23345	1971	25316	5811	31127
Dobczyce	25	—	25	30551	—	30551	10184	40735
Jędrzejów	22	—	22	12778	—	12778	4259	17037
Książ	16	—	16	11236	—	11236	3745	14981
Nowa Góra	27	25	2	26647	6288	26935	594	27529
Opatowiec	21	12	9	24144	2937	27081	5111	32192
Oświęcim	15	—	15	15096	—	15096	5032	20128
Proszowice	18	5	13	16442	1288	17730	4193	21923
Pszczyna	15	—	15	15028	—	15028	5009	20037
Skala	29	26	3	16914	3186	20100	2452	22552
Skawina	15	6	9	16170	1357	17527	4033	21560
Wieliczka	11	10	1	15631	3700	20331	1844	22175
Witów	13	5	8	14490	1569	16059	3261	19320
Zator	25	4	21	29147	1520	30694	8205	38899
Zywiec	40	3	7	28764	1623	30386	7965	38351
Razem	295	105	189	291409	25439	316848	71698	388546
Archidiako- nat lu- belski								
Chodel	22	19	3	27826	4596	32423	4680	37193
Kazimierz	14	14	—	17022	4749	21771	925	22696
Łuków	14	14	—	25329	5363	30692	3080	33772

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Parczew	21	21	—	32618	8659	41277	2214	43491
Solec	9	9	—	7561	3098	10659	—	10659
Razem	80	77	3	110357	26495	136822	10899	147721
Archidiako- nat nowo- sądecki								
Nowy Sącz	27	—	27	21023	—	21023	7008	28031
Nowy Targ	11	2	9	26497	1874	28171	7158	35329
Ropczyce	13	—	13	11355	—	11355	3785	15140
Spisz	6	4	2	5446	644	6090	1171	7261
Strzyżów	10	—	10	9864	—	9864	3288	13152
Razem	67	6	61	74185	2318	76503	22410	98913
Archidiako- nat pilicki								
Wolbrom	11	7	4	6189	652	6841	1411	8252
Razem	11	7	4	6189	652	6841	1411	8252
Prepozytura pilicka								
Lelów	31	25	6	24328	4016	28344	4093	32437
Razem	31	25	6	24328	4016	28344	4093	32437
Archidiako- nat san- domier- ski								
Koprzywnica	12	11	1	11596	1740	14336	1125	15461
Miechocin	11	11	—	19343	5083	24426	1365	25791
Połaniec	13	13	—	9018	2852	11870	154	12024
Rudnik	11	10	1	17771	2912	20683	3012	23695
Razem	47	45	2	57738	13587	71315	5656	76971
Prepozytura tarnow- ska								
Tarnów	20	3	17	25824	1670	27494	6939	34443
Razem	20	3	17	25824	1670	27494	6939	34443
Prepozytura wiślicka								
Kije	22	20	2	18971	5050	24921	1274	25295
Pacanów	14	11	3	16214	3756	19970	1649	21919
Sokolina	16	15	1	12383	2294	14677	1834	16511
Razem	52	46	6	47568	11100	58668	4757	63425

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Archidiako- nat woj- nicki								
Biecz	20	—	20	16894	—	16894	5631	22525
Bobowa	17	10	7	10036	1093	11129	2252	13381
Jasło	17	—	17	16500	—	16500	5500	22000
Lipnica	23	—	23	16583	—	16583	5528	22111
Wojnicz	16	5	11	19547	379	19926	6137	26063
Zmigród	9	—	9	5208	—	5208	1736	6944
Razem	102	15	87	84768	1472	86240	26784	113024
Archidiako- nat zawi- chojski								
Opatów	11	—	11	9890	—	9890	3296	13186
Urzędów	21	—	21	27749	—	27749	9250	36999
Zawichost	13	—	13	8865	—	8865	2955	11820
Razem	45	—	45	46504	—	46504	15501	62005
Razem w diecezji	835	351	484	829715	89936	919651	187217	1106868

U w a g a: Jeszcze w 39 parafiach podane są liczby dzieci. Są to jednak dzieci, które przystępowały już do komunii. Nie wymienione są natomiast dzieci niekomunikujące.

LICZBA ŻYDÓW

O wiele większych trudności nastęrczało ustalenie liczby Żydów. Przyczyną tego jest duża niekompletność informacji o ludności żydowskiej, a w wielu wypadkach ich niedokładność i ogólnikowość. Najczęściej, bo aż w 273 parafiach, podano liczbę rodzin żydowskich, w 204 przypadkach przekazana jest dokładna liczba osób, a w 191 przypadkach źródła informują, że Żydzi nie mieszkają na terenie parafii. W kilkudziesięciu parafiach informacje odnośnie do Żydów nie przekazują żadnej liczby, stwierdzają jedynie ich obecność, w pozostałych zaś kilkudziesięciu źródła nie podają jakichkolwiek informacji. Całkowicie brak informacji o Żydach w dekanacie Książ, natomiast informacje z dekanatów Jędrzejów, Żywiec, Oświęcim i Zator są bardzo niekompletne.

Największą wartość źródłową mają informacje określające liczbę osób. Pochodzą one w zdecydowanej większości z parafii o znikomej liczbie ludności żydowskiej. Podane w nich liczby Żydów nie odbiegają na pewno wiele od stanu rzeczywistego. Ich mała liczba nie nastęrczała bo-

wiem proboszczowi przy" konskrypcji żadnych trudności⁵². Można zatem powiedzieć, że w dekanatach: Kazimierz, Koprzywnica, Miechocin, Parczew i Solec, w których występuje ten sposób liczenia, otrzymany ilościowy obraz ludności żydowskiej będzie najbardziej wiarygodny. Tym sposobem źródła wymieniają w całej diecezji 28 542 Żydów.

Niewiele mniejszą wartość badawczą posiadają protokoły 273 parafii wymieniających liczbę rodzin⁵³. Jedynym problemem w ich wypadku było określenie liczebności rodziny żydowskiej. Pewną pomocą mogły tu być protokoły tych parafii, które podają jednocześnie liczbę osób i rodzin żydowskich⁵⁴. Obliczone dla tych parafii przeciętne liczby osób na rodzinę wykazały jednak pod tym względem duże zróżnicowanie (od 3,75 do 10)⁵⁵. Wydaje się jednak, że współczynnik 10 osób na rodzinę jest nie do przyjęcia. Wynika on chyba raczej z tego, że niektórzy proboszczowie zamieszczając statystykę nie zaznaczyli równocześnie czy chodzi o liczbę rodzin, czy też o liczbę domów. Zdarzało się bowiem często, że w jednej chałupie żydowskiej mieszkały dwie lub nawet trzy i więcej rodzin⁵⁶. W tej sytuacji zaszła konieczność odwołania się do literatury, gdzie przyjmuje się, że przeciętna rodzina żydowska liczyła 5 osób⁵⁷. Wykorzystane źródła odnotowały 1409 rodzin, co przy uwzględnieniu powyższego współczynnika daje 7045 Żydów. W sumie więc, uwzględniając liczbę osób i rodzin, źródła przekazują bezpośrednio 35 587 Żydów⁵⁸. Liczba ta nie obejmuje jednak całej ludności żydowskiej. Będzie ona pełna dopiero po doszacowaniu Żydów dla parafii, w których źródła stwierdzają jedynie ich obecność lub też w ogóle nie przekazują na ich temat żadnych informacji. Ustalenie brakującej części ludności żydowskiej było zadaniem niezwykle trudnym, a zastosowane w rozwiązywaniu tego problemu metody mogą budzić wiele kontrowersji. Ze względu jednak na brak jakichkolwiek innych źródeł statystycznych dotyczących wyznawców religii mojżeszowej, zaprezentowane niżej metody wydają się być najbardziej optymalne. We wszystkich parafiach, które po I rozbiórce pozostały w granicach Rzeczypospolitej, jako priorytetową metodę, pod względem prawdopodobieństwa prawdziwości

⁵² Por. Kumor. *Nieznane* s. 28.

⁵³ Ten typ przekazu stosowany jest konsekwentnie we wszystkich parafiach dekanatów: Radom, Pszczyna i Wieliczka.

⁵⁴ Są to parafie: Wolbrom (d. Wolbrom), Raclawice, Rudnik, Trześń, Wielowieś (wszystkie d. Rudnik), Baranów (d. Miechocin), Opole (d. Chodel).

⁵⁵ Np. parafia Baranów: „Iudai Patresfamilias reperiuntur 30 ad Familia numerantur 300” (AV. 42, s. 63), w parafii Rudnik Tabele podają natomiast 14 rodzin i 50 osób żydowskich.

⁵⁶ Eisenbach, jw. s. 519. Zob. też Mahler, jw. s. 152.

⁵⁷ Mahler, jw. s. 154.

⁵⁸ 28 542 + 7045 = 35 587.

otrzymanych w wyniku jej zastosowania szacunków, była metoda retrogresywnego przenoszenia proporcji wyznań ze *Spisu Poniatowskiego* do lat 1747—1749⁵⁹. Można wprawdzie przypuszczać, że procentowy wskaźnik Żydów w ogólnej liczbie ludności w roku 1787, w stosunku do lat 1747—1749 uległ, zwłaszcza w parafiach miejskich, pewnym zmianom. Jednak zmiany te, o ile w ogóle miały miejsce, były na pewno wynikiem migracji ludności żydowskiej ze wsi do miast lub odwrotnie. Gdy się uwzględni, że naczelnym zadaniem artykułu jest ustalenie liczebności Żydów w ramach dekanatów, to pewne przesiedlenia tej ludności w obrębie poszczególnych parafii nie będą miały istotnego znaczenia. Wątpliwości te zmniejszą się do minimum, gdy się zważy, że procent Żydów w połowie XVIII wieku w dekanatach, dla których zamieszczono konkretne liczby, był zbliżony do stanu z roku 1787⁶⁰.

Tą samą metodą szacunkową posłużono się też w parafiach diecezji krakowskiej, które w 1787 r. znalazły się pod zaborem austriackim. Jedyną różnicą polegała na tym, że punktem odniesienia dla ustalenia proporcji wyznań był *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Rejestruje on jednak strukturę wyznaniową

⁵⁹ Przykładowo sposób postępowania dla kolegiaty w Pilicy: w roku 1787 w parafii tej było 2810 katolików i 293 Żydów. Żydzi stanowili więc 9,48% ogólnej sumy Żydów i katolików. W latach 1747—1749 katolików było w parafii Pilica 1548. Zakładając ten sam współczynnik Żydów, otrzymano dla lat 1747/1749 — 161 wyznawców religii mojej szowej. Tym samym sposobem obliczono liczbę Żydów w poniższych parafiach: Szydłowiec (d. Radom) — 174; Zelechów (d. Steżyca) — 981; Kozienice — 571; Oleksów — 280; Sieciechów — 14; Brzeźnica — 5 (wszystkie d. Zwolen); Brzeziny — 24; Daleszyce — 16; Ocisęki — 27; Słupia Nowa — 17 (wszystkie d. Bodzentyn); Jastrząb — 9; Krzyżanowice — 25; Kunów — 25; Pawłów — 32; Szewna — 37 (wszystkie d. Kunów); Sandomierz (d. Koprzywnica) — 190; Wiślica (d. Kije) — 175; Borów — 22; Potok — 135; Prawno — 10; Radziecin — 64; Swieciechów — 83; Urzędów — 10; Kraśnik — 2310 (wszystkie d. Urzędów); Ruszków — 44; Opatów — 610 (obie d. Opatów); Lasocin — 29; Ożarów — 1380; Przybysławice — 40; Sobótka — 30; Zawichost Wn.NMP — 115 (wszystkie d. Zawichost); Sławków (d. Dobczyce) — 34; Biurków — 19; Czulice — 10; Górka — 15; Koniusza — 18; Pleszów — 25; Poborowice — 10; Proszowice — 40; Więclawice — 13 (wszystkie d. Proszowice); Bolechowice — 25; Giebułtów — 10; Minoga — 5 (wszystkie d. Skala); Kazimierza (d. Witów) — 68; Lublin-Czwartek — 153; Lublin-kolegiata — 3334 (d. Chodel); Skalmierz (d. Sokolina) — 47; Dobrowoda — 14; Korczyn N — 344; Korczyn St. — 86; Solec — 19; Stróżyska — 46; Zabno — 413 (wszystkie d. Opatowice); Biechów — 56; Koniemłoty — 62; Kotuszów — 11; Księżnice — 9; Staszów — 553; Tuczępy — 60 (wszystkie d. Pacanów); Bełżyce (d. Chodel) — 1072; Mełgiew (d. Parczew) — 170.

⁶⁰ W 10 dekanatach, dla których podano w *Wizytacjach i Tabelach* konkretne liczby Żydów, współczynnik tej ludności w ogólnym zaludnieniu tych dekanatów wynosił w latach 1747—1749 — 9,31%, podczas gdy w r. 1787 — 8,11%. Obliczeń dokonano na podstawie dekanatów: Kazimierz, Kije, Koprzywnica, Pacanów, Polaniec, Łuków, Radom, Sokolina, Solec i Wolbrom.

w okresie o około 100 lat późniejszym, niż *Wizytacje* i *Tabele* Zaluskiego. Istnieje więc uzasadniona obawa, że otrzymany w wyniku takiego postępowania obraz może nie odzwierciedlać sytuacji wyznaniowej z połowy XVIII wieku. Zdając sobie sprawę z dużej niepewności i hipotetyczności otrzymanych w ten sposób ustaleń, należy jednak zaznaczyć, że konieczność odwoływania się do *Słownika Geograficznego* zachodziła bardzo rzadko, a zatem wpływ uzyskanych na jego podstawie szacunków jest niewielki i nie wpłynie na deformację struktury wyznaniowej⁶¹. Proporcje ze *Słownika Geograficznego* stosowano szczególnie w parafiach, w których istniały ośrodki kahalne, w związku z czym liczba Żydów była w nich bardzo znaczna. Nie można było zatem posłużyć się w ich przypadku przeciętną liczebnością tej ludności obliczoną na podstawie innych parafii dekanatu, gdyż wpłynęłaby ona na zaniżenie stanu ilościowego. *Słownik Geograficzny* był ponadto pomocny w kilku parafiach dekanatu Jasło, gdzie zastosowanie przeciętnej nie było wskazane, ze względu na znikomą ilość informacji przekazujących konkretne liczby Żydów⁶². W pozostałych jednak przypadkach stosowanie metody dodania oszacowanej przeciętnej nie powinno budzić większych zastrzeżeń⁶³. Aby jednak obliczone przeciętne wskaźniki były w miarę reprezentatywne należało wyeliminować wpływ wartości ekstremalnych. Nie brano zatem pod uwagę parafii, w obrębie których istniały większe skupiska żydowskie (wiązało się to zazwyczaj z istnieniem kahału). Przy ustalaniu wskaźników trzeba było pamiętać, że większość ludności żydowskiej mieszkała w miastach. Z tego powodu przeciętne liczby Żydów dla parafii wiejskich obliczano tylko na podstawie danych z parafii o tym samym charakterze. Przeciętne wskaźniki stosowane były w celu uzupełnienia braków w statystyce ludności żydowskiej tylko w ostateczności. Sięgano po nie wtedy, gdy okazało się, że uzupełnienie luk w inny sposób było niemożliwe ze względu na brak odpowiednich źródeł. Dlatego analizując ostateczne wyniki, należy pamiętać o tym, że w dekanatach, w których przynajmniej dla kilku parafii zastosowano ten typ szacowania, ustalone liczby Żydów są w bardzo dużym stopniu niepewne⁶⁴.

⁶¹ Na podstawie *Słownika Geograficznego* oszacowano liczbę Żydów w parafiach: Wiśnicz N. — 344 Bochnia — 366 (obie d. Lipnica); Nowy Sącz — 2424; Strzyżów — 236; Bobowa — 879; Oświęcim — 2417; Wojnicz — 430.

⁶² Parafie: Jedlicze — 39; Sławęcın — 33; Szebnie — 19; Tarnowiec — 43; Zależe — 6; Zrećin — 36.

⁶³ To znaczy tam, gdzie w dekanatach było na tyle informacji, że można z nich było wyciągnąć w miarę reprezentatywną przeciętną.

⁶⁴ Metodą szacowania przeciętnej doliczono Żydów w następujących parafiach: Pysznica i Rozwadów po 38 (obie d. Rudnik) Wrzawy (d. Urzędów) — 113, Kochłowice i Mysłowice po 10 (obie d. Bytom); Niedźwiedz (d. Dobczyce) — 10;

W kilku parafiach plebani nie przekazali wprawdzie konkretnej liczby Żydów, niemniej jednak zamieścili odnośnie do tej ludności pewne adnotacje, dzięki którym szacunki nabierają większego prawdopodobieństwa. Tak np. w parafii Brzesko (d. Wojnicz) źródło podaje: „Judai multi in oppido plures quam Catholici”. Na podstawie tego zapisu można przyjąć, że minimalna liczba Żydów w tym mieście wynosiła 400 — tyle bowiem liczyła tam ludność katolicka. Zdarzają się także informacje, które w pośredni sposób pozwalają ustalić minimalną liczbę rodzin żydowskich mieszkających na terenie parafii. Informacje te brzmią następująco: „Braxatores 6, in quolibet villa unus” (p. Łączki Kucharskie, d. Ropczyce)⁶⁵, „Arendator est” (p. i d. Jasło)⁶⁶, „Arendator braxatoris et Tabernator” (p. Łubienko, d. Jasło)⁶⁷, „Arendator braxatoris” (p. Warzyce, d. Jasło)⁶⁸, „Arendatores duo et Taberatores” (p. Kobylany, d. Żmigród)⁶⁹, „Arendatores braxatoriorum et Tabernatores” (p. Samokłęski, d. Żmigród)⁷⁰, „Judai in Oppido 33 Familiae, Arendatores in Villis” (p. Ćmielów, d. Opatów)⁷¹.

Najbardziej trudną i skomplikowaną procedurą było ustalenie liczby ludności żydowskiej w dekanacie Tarnów. We wszystkich parafiach tego dekanatu źródła stwierdzają wprawdzie obecność Żydów, ale nie określają ich stanu liczbowego (z wyjątkiem parafii Jodłówka). W tej sytuacji niemożliwe było zastosowanie żadnej z wyżej wymienionych metod szacunkowych. Spis Poniatowskiego pomija dekanat tarnowski, a proporcje ze *Słownika Geograficznego* dla tak dużego terytorium mogłyby w du-

Imbramowice (d. Skała) — 13; Skawina i Pobiedr po 6 (d. Skawina); Mikłuszewice (d. Witów) — 23; Wadowice — (d. Zator) — 10; Łapczyce, Sobolów, Trzciana i Wojakowa — po 10 (wszystkie d. Lipnica); Sędziszów (d. Ropczyce) — 10; Dobrzechów Niebylec — po 69 (d. Strzyżów); Jastrzębia, Korzenna, Krużłowa, Szalowa; Tropie, Wilczyńska — po 22 (wszystkie d. Bobowa); Cieklin, Czermna — po 18 (obie d. Jasło); Gręboszów, Oleśno, Słupiec po 71 (wszystkie d. Opatowice). Ze względu na dużą ilość parafii, dla których zastosowano metodę przeciętnej nie pewne są ogólne liczby Żydów w dekanatach Bobowa, Jasło i Lipnica.

⁶⁵ Źródło mówi o 6 Żydach prowadzących browary, z których każdy mieszkał w innej wsi. Można przypuszczać, że każdy z nich mieszkał z rodziną, dlatego do dalszych obliczeń przyjęto więc 6 rodzin.

⁶⁶ Przyjęto 1 rodzinę.

⁶⁷ Należy przyjąć, że dzierżawca browaru i karczmarz mieszkali z rodzinami.

⁶⁸ Przyjęto 1 rodzinę.

⁶⁹ Źródło mówi o dwu dzierżawcach, a także o co najmniej dwu karczmarzach (liczba mnoga — „Tabernatores” — wskazuje, że chodzi tu o więcej niż o jednego karczmarza). Przyjęto więc, jako minimalną liczbę — 4 rodziny żydowskie.

⁷⁰ Liczba mnoga rzeczowników upoważnia do przyjęcia — jako minimum — 2 dzierżawców i 2 karczmarzy, w sumie 4 rodziny.

⁷¹ Źródło mówi, że we wsiach znajdowali się dzierżawcy. Do parafii należało 10 wsi. Założono, że w co drugiej z nich mieszkał dzierżawca z rodziną (5 rodzin). W sumie dla całej parafii Ćmielów przyjęto 38 rodzin (34+5).

zym stopniu zdeformować faktyczną sytuację. Ze względu na brak informacji liczbowych nie można też było zastosować przeciętnej. W zaistniałej sytuacji jedyne wyjście stanowiło odwołanie się do *Liczbę głów żydowskich z taryf z roku 1765*. Źródło to ma charakter sumaryczny, podaje bowiem ogólne sumy ludności żydowskiej w poszczególnych kahałach lub miastach, w ramach jednostek administracji państwowej (województw, powiatów, księstw i ziem). Nie mogło być ono jednak wykorzystane bez uwzględnienia pewnych uwag i zastrzeżeń co do jego kompletności i wiarygodności. Liczbą Żydów wykazana przez to źródło jest niższa od rzeczywistej, gdyż nie były w nim uwzględnione niemowlęta do 1 roku życia, które nie podlegały podatkowi⁷². Aby zatem otrzymać rzeczywistą liczbę tej ludności w roku 1765, należało do wykazanych przez *Taryfę Żydów* doszacować dzieci nie podlegające spisowi. J. Kleczyński i F. Kluczycki ustalili średni, dla całego kraju, współczynnik 5,6^{0/0} dla dzieci poniżej jednego roku życia i o ten odsetek powiększyli ludność przekazaną przez *Taryfy*⁷³. Do ich ustaleń przychyliła się także W. Kula⁷⁴. Natomiast R. Mahler przyjmuje inny współczynnik, mianowicie 6,35^{0/0}. Zaznacza przy tym, że jest on wyższy od rzeczywistego, jednak współczynnik ten uważa za najbardziej odpowiedni⁷⁵ ze względu na to, że część dzieci starszych podawana była jako nie mająca ukończonego roku życia. Słuszność wywodów Mahlera podkreśla szczególnie A. Eisenbach⁷⁶. Zalecany przez tych badaczy wskaźnik 6,35^{0/0} przyjęty został za obowiązujący także w niniejszym artykule. Liczbę ludności żydowskiej wykazaną przez *Taryfę* z roku 1765, a także liczbę zweryfikowaną przez zastosowanie wymienionego współczynnika prezentuje tabela 2.

Zdaniem Mahlera otrzymane po takiej korekcie sumy nie obejmują jeszcze całej, rzeczywistej liczby ludności żydowskiej, gdyż jego zdaniem, fiskalny charakter spisu skłaniał władze kahalne do ukrywania części ludności. Po doszacowaniu brakujących dzieci otrzymane rezultaty zwiększa on zatem jeszcze średnio o 20^{0/0}⁷⁷. Wydaje się jednak, że ten drugi wskaźnik jest za wysoki, okazało by się bowiem, że ludność żydowska w diecezji krakowskiej, w stosunku do lat 1747—1749, wzrosła w roku 1765 aż o 39,34^{0/0}⁷⁸. Tak duży, w ciągu kilkunastu lat, przyrost jest raczej nierealny, zalecany więc przez Mahlera dodatkowy współczyn-

⁷² Eisenbach, jw. s. 5; Mahler, jw. s. 135.

⁷³ *Liczba głów żydowskich* s. 5.

⁷⁴ Cyt. za Eisenbach, jw. s. 54.

⁷⁵ Mahler, jw. s. 140.

⁷⁶ Eisenbach, jw. s. 514.

⁷⁷ Mahler, jw. s. 154.

⁷⁸ Końcowe ustalenia wykazały, że ludność żydowska w diecezji krakowskiej (też dekanatów krakowskich oraz dekanatów Mielec i Pilzno) wynosiła w po-

Tab. 2. Liczba Żydów w diecezji krakowskiej według taryfy z 1765 r.

Archiadiakonaty i dekanaty	Liczba kahałów	Liczba Żydów		
		wg taryfy	doszaco- wana ¹⁾	Razem
1	2	3	4	5
Dziekania kielecka				
Radom	2	969	61	1030
Stęzca	2	1765	112	1877
Zwoleń	5	4438	282	4720
Razem	9	7172	455	7627
Prepozytura kielecka				
Bodzentyn	1	437	28	465
Kunów	—	—	—	—
Razem	1	437	28	465
Archidiakoniat krakowski				
Bytom	2	515	33	548
Debyczyce	—	—	—	—
Jędrzejów	2	656	41	697
Książ	—	—	—	—
Nowa Góra	3	723	46	769
Opatowiec	2	2172	138	2310
Oświęcim	—	—	—	—
Proszowice	1	328	21	349
Pszczyna	—	—	—	—
Skala	1	328	21	349
Skawina	—	—	—	—
Wieliczka	—	—	—	—
Witów	—	—	—	—
Zator	1	92	6	98
Żywiec	1	—	—	—
Kraków	1	3710	235	3945
Razem	13	8524	541	9065
Archidiakoniat lubelski				
Chodel	7	4320	274	4594
Kazimierz	5	2578	164	2742
Łuków	4	3043	191	3204
Parczew	10	4953	315	5268
Solec	3	944	60	1004
Razem	29	15808	1004	16312

1	2	3	4	5
Archidiakonat nowosądecki				
Nowy Sącz	1	1368	87	1455
Nowy Targ	—	—	—	—
Ropczyce	3	1965	125	2090
Spisz	—	—	—	—
Strzyrów	3	1619	103	1722
Mielec	5			
Pilzno	1	254	16	270
Razem	13			
Archidiakonat pilicki				
Wolbrom	3	918	58	976
Razem	3	918	58	976
Prepozytura pilicka				
Lelów	11	2869	182	3051
Razem	11	2869	182	3051
Archidiakonat sandomierski				
Koprzywnica	1	801	51	852
Miechocin	3			
Połaniec	5	2951	187	3138
Rudnik	3	1412	90	1502
Razem	12			
Prepozytura tarnowska				
Tarnów	2	3148	200	3348
Razem	2	3148	200	3348
Prepozytura wiślicka				
Kije	3	4585	291	4876
Pacanów	5	1717	109	1826
Sokolina	1	651	41	692
Razem	9	6953	441	7394
Archidiakonat wojnicki				
Biecz	—	—	—	—
Bobowa	1	218	14	232

1	2	3	4	5
Jasło	—	—	—	—
Lipnica	1	2385	151	2536
Wojnicz	—	—	—	—
Żmigród	2	2732	174	2906
Razem	4	5335	339	5674
Archidiakoniat zawichojski				
Opatów	2	2938	186	3124
Urzędów	8	3453	219	3672
Zawichost	2	1648	105	1753
Razem	12	8039	510	8549
Ogółem w całej diecezji	118	73666	4677	78343
Ogółem w diecezji bez Krakowa, Mielca, Pilzna	1110	66613	4229	70842

1) Doszacowane dzieci do roku życia uwzględniają współczynnik 6,35%.

nik nie został w artykule uwzględniony. Poprzestając bowiem tylko na doszacowaniu dzieci nie objętych podatkiem, przyrost ludności żydowskiej wyniesie 16,12% w ciągu tego okresu, co jest o wiele bardziej prawdopodobne⁷⁰. Gdyby jednak sugerowany przez Mahlera tok rozumowania przyjąć za prawidłowy, to podane w tym artykule liczby Żydów byłyby mocno zaniżone. Możliwości tej nie można zupełnie wykluczyć. Niemniej jednak wydaje się, że końcowe wyniki dla lat 1747—1749, obliczona na podstawie *Tabel i Wizytacji* Załuskiego są bardziej prawdopodobne od tych, jakie ustala w swojej pracy Mahler dla roku 1765. Proponowany bowiem przez niego współczynnik nie oparty jest na materiale źródłowym i ma charakter przypadkowy i słabo udokumentowany.

Zawarte w taryfach liczby Żydów, zwiększone następnie o 6,35% nie mogły jeszcze posłużyć do weryfikacji danych zawartych w *Tabellach i Wizytacjach* Załuskiego, ponieważ jednostki administracji żydowskiej nie pokrywały się z jednostkami administracyjnymi kościoła rzymsko-katolickiego. Niemożliwe jest zatem określenie stosunku kahałów do parafii łacińskich, można jedynie stwierdzić, że te pierwsze były pod

łowiu XVIII w. 62 964. Według *Taryfy* z 1765 r. ludność żydowska liczyła 67 389, zaś po uwzględnieniu wskaźnika 6,35% — 71 672 (bez tych 4 dekanatów). Po zastosowaniu sugerowanego przez Mahlera dodatkowego współczynnika 20%, liczba Żydów wynosiłaby 86 002. Wzrost ilościowy byłby wtedy bardzo duży.

⁷⁰ Gdy poprzestanie się tylko na doliczeniu oszacowanej liczby dzieci poniżej 1 roku życia, wskaźnik przyrostu wynosi 16,12%.

względem powierzchni dużo większe⁸⁰. Dodatkową trudność sprawiał fakt, że w kilkunastu przypadkach ośrodki kahałów istniały w miejscowościach, które nie stanowiły jednocześnie ośrodka parafii rzymsko-katolickiej. Były to następujące osiedla miejskie: Głusk, Piaski i Wieniawa (w dekanacie Chodel); Józefów i Janów (d. Urzędów); Granica (d. Zwoleń); Sienno (d. Solec); Modrzejów (d. Bytom); Sieńsko (d. Jędrzejów); Staszów (d. Połaniec); Kolbuszowa (d. Miechocin). Liczebność i rozmieszczenie ludności żydowskiej według *Taryf* z 1765 r. można było zatem przedstawić sumarycznie, jedynie w ramach dekanatów. Trzeba jednak pamiętać, że zestawione w ten sposób sumy i tak nie będą wiernym odzwierciedleniem rzeczywistej sytuacji. Zdarzało się bowiem bardzo często, że ośrodki kahalne leżały w granicach jednego dekanatu, ale kahał jako gmina wyznaniowa obejmował administracyjnie również Żydów z innych miejscowości usytuowanych już na terenie sąsiednich dekanatów. Rozmieszczenie kahałów w 1765 r. wykazuje wyraźnie, że aż 14 dekanatów diecezji krakowskiej nie posiadało na swoim obszarze ani jednej gminy żydowskiej (Biecz, Dobczyce, Jasło, Książ, Kunów, Nowy Targ, Oświęcim, Pszczyzna, Skawina, Spisz, Wieliczka, Witów, Wojnicz, Żywiec). Dosłowna i bezkrytyczna interpretacja tego rozmieszczenia mogłyby doprowadzić do błędnych wniosków, mówiących, że dekanaty te stanowiły zupełnie białą plamę jeśli chodzi o ludność żydowską. O tym, jak fałszywe byłyby te wnioski, przekonują nas z jednej strony *Tabele* i *Wizytacje* Załuskiego, z drugiej zaś *Spis* Poniatowskiego⁸¹. Z powyższych rozważań wynika, że ludność żydowska wszystkich dekanatów nie posiadających na swoim terenie żadnego ośrodka gminy, należała administracyjnie do kahałów leżących w obrębie sąsiednich dekanatów. W kontekście tego stwierdzenia, jedynie globalna liczba Żydów rozpatrywana w skali całej diecezji nie budzi większych zastrzeżeń i odpowiada rzeczywistości.

Dopiero po uwzględnieniu powyższych uwag mogła być *Taryfa głów żydowskich z 1765 r.* wykorzystana do szacowania liczebności Żydów w dekanacie tarnowskim. Zastosowano w tym wypadku metodę regresji. Stan ilościowy Żydów z 1765 r. w dekanacie tarnowskim pomniejszony jednak o przyrost, jaki zaznaczył się w ciągu kilkunastu lat, został przeniesiony na lata 1747—1749⁸².

Końcowym etapem w ustalaniu ogólnej liczby ludności żydowskiej w diecezji krakowskiej było stwierdzenie, czy w parafiach 5 dekanatu

⁸⁰ J o p. *Rozmiary* s. 128.

⁸¹ Wyniki badań wykazały, że w latach 1747/1749 jedynie dekanat spiski nie posiadał w swoich granicach Żydów. Natomiast wśród dekanatów objętych spisem z 1787 r. nie stwierdzono ani jednego takiego przypadku.

⁸² Szacowanie przebiegało w następujący sposób: na podstawie 6 dekanatów posiadających najpewniejsze dane z lat 1747/1749 (Kazimierz, Lelów, Miechocin,

tów, w których źródła nie przekazały żadnych informacji, ludność ta w ogóle istniała. W rozstrzygnięciu tego problemu posłużono się różnymi metodami. I tak na podstawie *Spisu Poniatowskiego* stwierdzono obecność Żydów w kilku parafiach dekanatów Jędrzejów i Książ⁸³. Oznacza to, że brak danych w *Wizytacjach* i *Tabelach* dla tych parafii był prawdopodobnie wynikiem niesumienności plebanów, którzy nie przygotowali odpowiedniej statystyki. Natomiast w wypadku dekanatów Oświęcim, Zator i Żywiec uznano, że brak informacji równoznaczny był z nieistnieniem Żydów na terenie tamtejszych parafii⁸⁴.

Wykazana w toku powyższych rozważań liczebność Żydów (patrz tabela 3) wydaje się być jednak, pomimo pewnej szacunkowości, w dużym stopniu adekwatna do stanu faktycznego. Potwierdzają to *Taryfy* z roku 1765, które wykazały dla diecezji krakowskiej liczbę Żydów bardzo zbliżoną do tutaj ustalonej. Biorąc pod uwagę przyrost ludności, jaki nastąpił w okresie dzielącym powstanie obu źródeł, można powiedzieć, że uzyskane na ich podstawie wyniki końcowe prawie się zupełnie pokrywają. Jest to argument potwierdzający dużą wiarygodność otrzymanej statystyki wyznawców religii judaistycznej.

Łuków, Połaniec, Solec) oraz graniczącego z Tarnowem dekanatu Opatowiec, obliczono liczbę Żydów w dwóch przekrojach czasowych: 1747/1749 i 1765. Okazało się, że ludność żydowska w tych dekanatach wzrosła w ciągu 16—18 lat o 27,45%. Następnie liczbę Żydów dla dekanatu Tarnów w 1765 r., pomniejszoną o współczynnik 27,45, uznano za obowiązującą w latach 1747—1749. Przyjęto ostatecznie dla całego dekanatu tarnowskiego liczbę 3722 Żydów.

⁸³ W dekanacie Książ *Spis Poniatowskiego* wykazuje obecność 669 Żydów, a więc 3,28% ogółu mieszkańców dekanatu. Stosując ten odsetek dla lat 1747/1749 przyjęto dla dekanatu Książ liczbę 508 Żydów. Analogiczną metodą ustalono liczbę 343 Żydów dla dekanatu Jędrzejów.

⁸⁴ Na obszarze dekanatu Zator istniał w 1765 r. tylko jeden kahał, do którego należało 92 Żydów. Jest to liczba bardzo niska, niewiele większa (o 14 osób) od tej, jaką wykazały *Tabele* i *Wizytacje* Załuskiego. Natomiast na terenie dekanatu Żywiec nie było ani jednego kahału. Były to więc tereny o bardzo niewielkim odsetku Żydów, co potwierdzają także i to, że na terenie sąsiednich dekanatów też nie było żadnego kahału (Skawina, Pszczyna, Nowy Targ). Istnieje zatem duże prawdopodobieństwo, że informacje dotyczące Żydów w źródłach z lat 1747/1749 są kompletne. Bardziej skomplikowanie wygląda sprawa w dekanacie oświęcimskim. Prawdopodobne jest jednak, że w parafiach, w których nie ma żadnych informacji o Żydach, ludności tej nie było. Dekanat ten bowiem nie posiadał w swych granicach kahału, co świadczyłoby, że ludność żydowska była na tym terenie nieliczna. Z tą sytuacją kontrastuje jednak opis w protokole wizytacyjnym parafii Oświęcim. Wynika z niego, że ludność żydowska była w Oświęcimiu bardzo liczna (zob. AKMKr AV 35 s. 42). Potwierdzeniem tego jest także sytuacja w XIX w., kiedy Żydzi stanowili ponad połowę całej ludności w Oświęcimiu (zob. *Słownik Geograficzny*). Wobec tego bardzo dziwne jest, że w Oświęcimiu nie było kahału. Ostatecznie dla parafii Oświęcim oszacowano metodą proporcji, na podstawie *Słownika Geograficznego*, 2417 Żydów.

Tab. 3. Liczba Żydów w diecezji krakowskiej w latach 1747—1749

Archidiakonaty i dekanaty	Liczba parafii		Liczba żydów niewystę- pujących w źródłach (oszacowa- wana)	Liczba żydów wg źródeł	Razem
	ogółem	z bra- kiem liczby Żydów			
1	2	3	4	5	6
Dziekania kielecka					
Radom	14	1	365	174	539
Stężyca	17	1	418	981	1399
Zwoleń	16	4	601	870	1471
Razem	47	6	1384	2025	3409
Prepozytura kielecka					
Bodzentyn	22	3	515	84	599
Kunów	16	5	55	128	183
Razem	38	8	570	212	782
Archidiakonat krakowski					
Bytom	33	2	118	20	548
Dobczyce	25	1	175	11	186
Jędrzejów	22	42	409	343	752
Książ	16	16	—	508	508
Nowa Góra	27	1	400	34	434
Opatowiec	21	9	144	1135	1279
Oświęcim	15	1	45	2417	2462
Proszowice	18	8	70	150	220
Pszczyna	15	—	150	—	150
Skała	29	4	167	53	220
Skawina	15	2	40	12	52
Wieliczka	11	—	220	—	220
Witów	13	2	181	91	272
Zator	25	1	68	10	78
Zywiec	10	5	20	—	20
Razem	295	54	2617	4784	7401
Archidiakonat lubelski					
Chodel	22	3	2050	4559	6609
Kazimierz	14	—	2258	—	2258
Łuków	14	—	2457	—	2457

1	2	3	4	5	6
Parczew	21	1	3470	170	3640
Solec	9	—	1182	—	1182
Razem	80	4	11417	4729	16146
Archidiakonat nowo- sądecki					
Nowy Sącz	27	1	239	2424	2663
Nowy Targ	11	—	73	—	73
Ropczyce	13	3	—	204	884
Spisz	6	—	680	—	—
Strzyżów	10	3	485	374	859
Razem	67	7	1477	3002	4479
Archidiakonat pilicki					
Wolbrom	11	1	445	161	606
Razem	11	1	445	161	606
Prepozytura pilicka					
Lelów	31	—	1500	—	1500
Razem	31	—	1500	—	1500
Archidiakonat sandomier- ski					
Koprzywnica	12	1	345	190	535
Miechocin	11	—	1277	—	1277
Połaniec	13	—	2044	—	2044
Rudnik	11	2	417	76	493
Razem	47	3	4083	266	4349
Prepozytura tarnowska					
Tarnów	20	19	10	3262	3272
Razem	20	19	10	3262	3272
Prepozytura wiślicka					
Kije	22	1	5994	175	6169
Pacanów	14	6	1540	551	2091
Sokolina	16	1	632	47	679
Razem	52	8	8166	773	8939
Archidiakonat wojnicki					
Biecz	20	—	137	—	137

1	2	3	4	5	6
Bobowa	17	7	112	1011	1123
Jasło	17	9	40	217	257
Lipnica	23	6	143	1000	1143
Wojnicz	16	9	30	900	930
Zmigród	9	2	25	40	65
Razem	102	33	487	3168	3655
Archidiakonat zawichost- ski					
Opatów	11	2	1315	654	1969
Urzędów	21	7	1821	2747	4568
Zawichost	13	5	295	1594	1889
Razem	45	14	3431	4995	8426
Razem w diecezji	835	167	35587	27377	62964

LICZBA PROTESTANTÓW

Ustalenie stanu liczebnego ludności protestanckiej, ze względu na podobne formy informacji, przebiegało w sposób podobny jak w wypadku ludności żydowskiej. Protestantów było jednak w diecezji krakowskiej bardzo mało. Plebani mogli więc lepiej znać ich liczebność i sporządzić ich statystyki. Skutkiem tego procent informacji ogólnych o protestantach jest zdecydowanie mniejszy niż w przypadku Żydów. W 54 parafiach protokoły wizytacyjne przekazały dokładne liczby osób wyznania protestanckiego. Ich suma wyniosła 1842. Niemalże identyczna liczba dalszych parafii (52) posiada informacje określające liczby rodzin. Zachodziła więc konieczność określenia liczby osób przypadających na rodzinę. Prace o tematyce demograficznej nie wyodrębniają osobnych współczynników dla rodzin protestanckich, wobec czego przy ustalaniu liczebności rodziny ewangelickiej wykorzystano wskaźniki ustalone dla katolików. Nie ma bowiem podstaw aby sądzić, że istniały w tym względzie jakieś istotne różnice. Badacze przedmiotu nie osiągnęli jak dotąd jednoznacznego stanowiska w sprawie liczebności polskiej rodziny katolickiej, niemniej jednak ustalone przez nich wskaźniki oscylują zawsze wokoło liczby 6 osób na rodzinę⁸⁵. Taki też współczynnik

⁸⁵ Współczynnik 6 osób na rodzinę przyjmują: T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski*. T. 1. Warszawa 1897 s. 50—54; T. Ładogórski, *Studia nad zaludnieniem*

został uwzględniony w prowadzonych rozważaniach. Przy zastosowaniu tego mnożnika otrzymano, dla wymienionych w źródłach 87 rodzin, 522 protestantów.

Jedynie w 13 parafiach zamieszczono w protokołach informacje ogólne, które wprawdzie stwierdzają obecność protestantów w parafii, ale nie podają ich dokładnego stanu liczbowego. Aby więc ilościowy obraz protestantyzmu w diecezji krakowskiej był w miarę pełny, należało dodać nieodnotowaną w źródłach (brak informacji liczbowych) część jego wyznawców. Najpewniejszym sposobem szacowania było tu zastosowanie proporcji ze *Spisu Poniatowskiego*. Natomiast w parafiach, które w wyniku pierwszego rozbioru Polski odpadły od Rzeczypospolitej posłużono się, na tej samej zasadzie co wcześniej, *Słownikiem Geograficznym*⁸⁶. Analogicznie postąpiono w przypadku parafii z dekanatów, które na temat protestantów nie przekazują żadnych informacji (Książ, Zator) lub też posiadają informacje bardzo niekompletne (Jędrzejów, Oświęcim, Żywiec). Z wyjątkiem dwu parafii leżących w dekanacie jędrzejowskim uznano, że w parafiach tych w latach 1747—1749 ludność protestancka prawdopodobnie nie mieszkała⁸⁷. Zdarzało się kilkakrotnie, że powyższe metody były niewystarczające. Wiadomo bowiem, że liczba wyznawców protestantyzmu z biegiem czasu systema-

Polski XVI wieku. Wrocław 1958 s. 134; A. Pawiński. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisana*. T. 1. Wielkopolska. Warszawa 1883 s. 97; A. Weiss. *Parafia Komorowo-Wolsztyn w Polsce przedrozbiorowej*. Lublin 1979 s. 115; E. Vielrose. *Kilka uwag o natężeniu ruchu ludności w Polsce w wieku XVI—XVIII*. KHKM 10: 1962 nr 1—2 s. 15. Ponadto: I. Gieysztorowa, T. Ładogórski. *W sprawie nowych badań nad zaludnieniem dawnej Polski*. KHKM 6: 1958 nr 1—2 s. 45—60 (uważają oni wskaźnik 6 osób na rodzinę za minimalny); M. Handelsman, Z. Nagórski. *Wieś Bochońska Kościelna pod względem ludnościowym*. „*Ekonomista*” 4: 1904 s. 47 (za przeciętne zaludnienie chałupy przyjęli oni 6,1 osoby); I. Łużyńska. *Rozwój demograficzny południowej Wielkopolski w XVIII wieku. Na przykładzie dóbr Przygodzice*. „*Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*” 10: 1970/1971 z. 1 s. 50 (ustaliła ona, że przeciętne zaludnienie chałupy we wsi Przygodzice wynosiło 7,3—7,4 osób).

⁸⁶ Na podstawie spisu z 1787 r. dodano na podstawie szacunków w parafiach: Kielce — 6 protestantów; Sandomierz — 5; Pilica — 2; Skalbmierz — 6; Opatów — 8; Lublin — 144 (wszystko kolegiaty), Tuczepy (d. Pacanów) — 8. Natomiast na podstawie *Słownika Geograficznego* w parafiach: Nowy Sącz — 148; Tarnów — 24 (obie kolegiaty); Padew (d. Miechocin) — 90; Wieliczka — 40; Lipnik (d. Żywiec) — 542; Pszczyzna — 778; Borkowice (d. Radom) — 4.

⁸⁷ *Spis Poniatowskiego* wykazał, że tylko w dwu parafiach dekanatu jędrzejowskiego mieszkali w 1787 protestanci: Grudziny (dodano na podstawie szacunków 3 protestantów) i Nawarzyce (10). W dekanacie Książ protestantów w 1787 r. nie było. W dekanatach Oświęcim, Zator i Żywiec w *Słowniku Geograficznym*, z wyjątkiem 3 parafii (2 w d. Zator i 1 w d. Oświęcim), o protestantach nie ma wzmianek.

Tab. 4. Liczba protestantów w diecezji krakowskiej w latach 1747—1749

Archidiakonaty i dekanaty	Liczba parafii		Protestanci			
	ogółem	z ogólną informacją	luteranie	kalwini	o nieokreślonej konfesji	razem (4—6)
1	2	3	4	5	6	7
Dziekania kielecka						
Radom	14	1	4	2	—	6
Stężycza	17	—	—	—	—	—
Zwoleń	16	1	23	6	—	29
Razem	47	2	35	7	—	35
Prepozytura kielecka						
Bodzentyn	22	—	1	—	12	13
Kunów	16	—	—	—	—	—
Razem	38	—	1	—	12	13
Archidiakoniat krakowski						
Bytom	33	—	760	—	—	760
Dobczyce	25	—	—	—	—	—
Jędrzejów	22	—	—	6	13	19
Książ	16	—	—	—	—	—
Nowa Góra	27	—	—	—	—	—
Opatowiec	21	—	—	6	—	6
Oświęcim	15	—	20	338	—	358
Proszowice	18	—	2	6	—	8
Pszczyna	15	1	1324	10	—	1334
Skała	29	—	19	6	—	25
Skawina	15	1	6	—	—	6
Wieliczka	11	1	48	17	40	100
Witów	13	—	46	11	—	58
Zator	25	—	—	—	—	—
Zywiec	10	1	—	—	542	542
Razem	295	4	2229	395	395	3216
Archidiakoniat lubelski						
Chodel	22	—	2	36	144	182
Kazimierz	14	—	38	—	—	38
Łuków	14	—	5	—	—	5
Parczew	24	—	—	16	—	16
Solec	9	—	—	2	—	2
Razem	80	—	46	54	144	243

1	2	3	4	5	6	7
Archidiakonat nowosądecki						
Nowy Sącz	77	—	6	—	148	154
Nowy Targ	11	—	—	—	—	—
Ropczyce	13	—	—	—	—	—
Spisz	6	—	3	—	—	3
Strzyżów	10	—	—	—	—	—
Razem	97	—	9	—	148	167
Archidiakonat pilicki						
Wolbrom	11	—	—	—	2	2
Razem	11	—	—	—	2	2
Prepozytura pilicka						
Lelów	31	2	27	—	—	27
Razem	31	2	27	—	—	27
Archidiakonat sandomierski						
Koprzywnica	12	—	—	46	5	51
Miechocin	11	2	10	12	90	112
Połaniec	13	—	2	20	—	27
Rudnik	11	—	46	30	—	76
Razem	47	2	58	108	95	261
Prepozytura tarnowska						
Tarnów	20	—	—	6	24	30
Razem	20	—	—	6	24	30
Prepozytura wiślicka						
Kije	22	—	—	36	—	36
Pacanów	14	1	6	29	—	35
Sokolina	16	—	3	40	6	49
Razem	52	1	9	105	6	120
Archidiakonat wojnicki						
Biecz	20	—	1	1	—	2
Bobowa	17	—	—	—	—	—
Jaśło	17	—	6	6	—	12
Lipnica	23	—	8	—	—	6
Wojnicz	16	—	—	—	—	—
Zmigród	9	—	8	—	—	8
Razem	102	—	13	15	—	28

1	2	3	4	5	6	7
Archidiakoniat zawichowski						
Opatów	11	—	—	12	16	28
Urzędów	21	1	42	12	—	54
Zawichost	13	1	12	6	12	30
Razem	45	2	54	30	28	112
Razem w diecezji	835	13	2460	720	1054	4244

U w a g a: Źródła, wymieniając konkretne liczby osób lub rodzin, odnotowały 2390 protestantów. Na podstawie szacunków dodano natomiast 1854 protestantów. Wykaz parafii, dla których dokonano szacunków jak też liczby doszacowanych protestantów podają przepisy 86—88.

tycznie malała. Luteranie, czy też kalwini, którzy w latach 1747—1749 mieszkali w danej parafii, w kilkadziesiąt lat później mogli ulec rekatolizacji lub przenieść się na inne tereny. Wobec tego staje się zrozumiałe, że *Spis Poniatowskiego* nie wykazał ich obecności w tych parafiach, w których rezydowali jeszcze w okresie o 40 lat wcześniejszym. Aby więc parafie, w których zaistniała podobna sytuacja nie wypaczyły ogólnego obrazu, należało w ich wypadku zastosować inny sposób szacowania. Ze źródeł wynika, że z wyjątkiem kilku miejscowości leżących w sąsiedztwie Śląska (np. d. Oświęcim), obecność protestantów w pozostałych regionach była sporadyczna, a ich liczby bardzo niewielkie, wahające się w granicach od kilku do kilkunastu osób. Kierując się tym stwierdzeniem, przyjęto dla każdej z wymienionych parafii, jako minimalną liczbę protestantów, 6 osób (1 rodzinę)⁸⁸.

Plebani zamieszczając konkretne liczby protestantów, rozróżniali wśród nich zazwyczaj luteran i kalwinów. Podział ten, ze względu na to, że oba te odłamy miały odrębną specyfikę społeczną i terytorialną, jest bardzo istotny dla dokładnego obrazu stosunków wyznaniowych. Niestety sytuacja komplikuje się w parafiach, o których mamy informacje ogólne. W ich wypadku niemożliwa była bowiem jednoznaczna identyfikacja, czy była to ludność wyznania augsburskiego, czy też wyznawcy kościoła reformowanego-helweckiego. W tym miejscu ustalone zostały jedynie szacunkowe liczby protestantów (patrz tabela 4), a próba rozstrzygnięcia, w których miejscowościach mieszkali kalwini, a w których luteranie, podjęta zostanie w innym artykule.

⁸⁸ Przyjęto, że w każdej z wymienionych parafii mieszkała 1 rodzina protestancka: Kozienice (d. Zwolen); Truskolasy (d. Lelów); Baranów (d. Miechocin); Radzięcin (d. Urzędów); Sobótka (d. Zawichost); Brzesko Stare (d. Lelów); Skawina.

LICZBA GREKO-KATOLIKÓW

Wykorzystane źródła wykazały, że wyznawcy kościoła greko-katolickiego mieszkali jedynie na terenach 20 parafii łańciskich, leżących we wschodnich i południowych terenach diecezji krakowskiej. Przekazy o unitach są podobne do analizowanych wcześniej przekazów o innych mniejszościach wyznaniowych. W 7 parafiach źródła podają dokładne liczby osób, w 1 liczbę rodzin, a w pozostałych 11 stwierdzają jedynie obecność greko-katolików. Ilość informacji ogólnych jest zatem stosunkowo duża, mało jest natomiast informacji szczegółowych, co utrudnia ustalenie ostatecznej liczby greko-katolików. Gdy jednak się uwzględni, że dla nie posiadających dokładnych danych, leżących na terenie woj. lubelskiego 6 parafii istnieją wizytacje unickie, to trudność ta w dużej mierze okaże się pozorna. Pochodzą one wprawdzie z lat 1721—1793, niemniej zawarte w nich liczby greko-katolików nie wypaczą w większym stopniu sytuacji istniejącej w połowie XVIII wieku. Na podstawie tych wizytacji przyjęto liczby greko-katolików dla następujących parafii: Kazimierz — 661; Goraj — 267 (obie d. Urzędów); Łęczna — 200; Parczew — 1088; Ostrów — 2144 (wszystkie d. Parczew); Lublin — 12 (d. Chodel). W parafiach Piwniczna — 48; Muszyna — 15; Nowy Sącz — 263 (wszystkie d. Nowy Sącz); liczby greko-katolików ustalono na podstawie *Słownika Geograficznego*⁸⁹. Dla parafii Kobylanka (d. Biecz), ze względu na formułę zawartą w Tabelach Załuskiego — „Greco-uniti in Villa Chęciny” — przyjęto jako liczbę minimalną, jedną rodzinę unicką⁹⁰. Analogicznie postąpiono w wypadku parafii Samokłęski (d. Żmigród), z tą jednak różnicą, że przyjęto 2 rodziny, gdyż źródło mówiło tym razem o obecności unitów w 2 wsiach — „Greco-uniti reperiantur in Villa Skalnik et Brzozowa”.

Oceniając ostatecznie ustaloną liczebność greko-katolików (patrz tabela 5) należy stwierdzić, że jest ona w porównaniu z ustalonymi wcześniej liczbami innych mniejszości wyznaniowych, w największym stopniu zbliżona do rzeczywistości. Ocena taka wynika z faktu, że w ich wypadku wpływ szacunków na końcowe wyniki był minimalny.

⁸⁹ Liczby z wizytacji kościołów unickich przyjęto na podstawie: J o p. *Rozmiary* s. 122. Ze względu na duże zmiany, jakie zachodziły w kościołach unickim, liczby unitów przyjęte na podstawie *Słownika Geograficznego* są niepewne.

⁹⁰ *Słownik Geograficzny* nie wykazuje w XIX w. obecności unitów w tej parafii, wobec czego przyjęto, jako minimum, 1 rodzinę.

Tab. 5. Liczba unitów w diecezji krakowskiej w latach 1747—1749

Archidiakonaty i dekanaty	Liczba parafii z unitami			Liczba unitów		
	z infor- macją o liczbie	z ogólną infor- macją	razem	wg źródła	dane na podsta- wie sza- cunków	razem
1	2	3	4	5	6	7
Archidiakonat lubelski						
Chodel	1	—	1	—	12	12
Kazimierz	1	—	1	41	—	41
Łuków	2	—	2	246	—	246
Parczew	7	—	7	4090	—	4090
Razem	11	—	11	4317	12	4389
Archidiakonat nowosądecki						
Nowy Sącz	1	3	4	300	326	333
Spisz	1	—	1	5	—	5
Razem	2	3	5	305	326	631
Archidiakonat wojnicki						
Biecz	—	1	1	—	6	6
Zmigród	—	1	1	—	12	12
Razem	—	2	2	—	18	18
Archidiakonat zawichojski						
Urzędów	2	—	2	928	—	928
Razem	2	—	2	928	—	928
Razem w diecezji	15	5	20	5610	356	5066

PODSUMOWANIE

Pomimo powszechnie przyjętej opinii o dużej wartości badawczej *Wizytacji* i *Tabel* Załuskiego, istniały pewne obawy czy wymienione źródła pozwolą odtworzyć liczbę poszczególnych wyznań w diecezji krakowskiej w połowie XVIII wieku. Obecnie, zdając sobie sprawę z szacunkowości otrzymanych wyników, należy stwierdzić, że w dużym stopniu odzwierciedlają one istniejące ówczesne stosunki wyznaniowe. Do-

konane ustalenia wykazały, że w połowie osiemnastego stulecia ludność diecezji krakowskiej liczyła 1.110.042 osoby. Na liczbę tę składało się 1.106.806 katolików (93,80^o/o), 62.964 Żydów (5,34^o/o), 5966 greko-katolików (0,50^o/o) i 4244 protestantów konfesji augsburskiej i reformowanej (0,36^o/o)⁹¹. Zdecydowaną większość mieszkańców stanowili więc katolicy. Z trzech wyznań mniejszościowych jedynie wyznawcy religii mojżeszowej byli stosunkowo istotnym elementem osadniczym.

DENOMINATION RELATIONS IN THE CRACOW DIOCESE
IN THE MIDDLE OF THE 18TH CENTURY ON THE BASIS
OF THE INSPECTIONS AND RECORDS MADE BY BISHOP A. S. ZAŁUSKI

Summary

The present paper is a contribution to the study of denominational relations in Poland in the middle of the 18th century. It focuses on the territory of Little Poland and precisely on the territory of the diocese of Cracow which, in fact, covers the territory of Little Poland proper. The paper is based on the data recorded in the records and inspection reports made in the years 1747 to 1749. These are the basic but not the only sources used by the author, who, because of some incompleteness of the material, used some other source material like the 1776 census of the population and parishes in the part of the Cracow diocese which was annexed to Austria after the 1st partition of Poland and the census of the population in the part of the diocese which was left in Poland after the 1st partition made by Bishop M. J. Poniatowski in 1787. The „Number of Jewish Heads in the Crown Lands in the Tariff of 1765” was used as an additional material.

The data found in the source materials is actually invaluable for the study in denominational relations. Their incompleteness, however, diminishes the value of the demographical data. The aim of this paper, hence, is to fill up the missing information and to calculate the population of particular denominations. The author used the statistic-demographical method.

It has been calculated that in the middle of the 18th century there were 90.8 per cent of Roman Catholics, 0.5% Uniates (Greek Catholics), 5.34% Jews and only 0.36% Protestants (Lutherans and Calvinists) in the Cracow diocese. Thus, the Catholics constituted the majority. From among the minorities the believers of the Judaic faith were a comparatively important group of settlers.